Între imaginar şi realitate: gândirea politică greacă în epoca lui Pericle

Dr. FÁBIÁN ISTVÁN
Universitatea „Petru Maior"
Târgu-Mureş

Abstract

Between Imagination and Reality: the Greek Political Thinking During the Age of Pericle

The present paper has as aim to emphasize a few aspects concerning the Athenian democracy during the age of Pericles. Having as starting point the reforms of Clistenes, which divided the Athenian population not by birth criteria, but on territorial one, Pericles instituted a „modern" democracy which granted social stability and the normal development of its institutions. The age of Pericles was a pinnacle of Greek democracy and constituted for centuries a paradigm of leadership and state organization.

Keywords: *ancient Greece, Athens, democracy, Pericles, demos, democratic institutions*

Orice gând s-ar avea despre Grecia antică, duce la democraţie. Prin semnificaţia sa veritabilă, democraţia constă nu în fixarea în cadrul societăţii a concepţiei de *egal*, *drept*, *liber* ori *şanse pentru toată lumea*, ci se instituie pe întrebările de *libertate*, *dreptate*, *echitate* şi *egalitate*. În urma instituirii acestora, se creează un cadru normal de funcţionare a societăţii. Primii paşi spre instaurarea democraţiei greceşti sunt reformele lui Clistene. Platon explică aceste reforme din punctul de vedere al unor necesităţi militare,[1] evocând imposibilitatea aproape totală a oligarhilor de a purta război: ori vor fi siliţi să înarmeze poporul şi se vor teme de el mai rău decât de duşmani, ori, dacă nu vor face aceasta, vor lăsa să se vadă în luptă că sunt cu adevărat *oligoi*,

[1] Adrian Husar, ***Istoria antică universală. Grecia antică***, Târgu-Mureş, Universitatea „Petru Maior," Departamentul IFRD, 2004, p. 77.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

puţini la număr. De asemenea, Platon susţine că democraţia se instituie atunci când săracii, învingându-i pe duşmanii lor, îi măcelăresc pe unii, pe alţii îi exilează şi împart în mod egal cu cei rămaşi cârmuirea şi magistraturile. El defineşte *demos*-ul a fi alcătuit din ţărani mici proprietari (*autourgoi*) şi din cei fără ocupaţie (*apragmones*).

Astfel, Clistene procedează la o nouă împărţire a cetăţenilor, rupând practic legăturile dintre membrii ginţilor: a) toţi oamenii liberi, chiar şi cei care nu făcuseră parte din vechile triburi, au fost repartizaţi în aceste noi cadre instituite de Clistene; b) cetăţenii au fost distribuiţi în triburi şi în deme, nu după criteriul naşterii, ca altădată, ci după domiciliu. Datorită repartizării cetăţenilor exclusiv pe criteriul teritorial, Clistene realizează o contopire a corpului civic, sustrăgându-l astfel influenţei locale a eupatrizilor. Societatea ateniană se transformă în întregime, ceea ce duce la diminuarea importanţei rangului mobiliar.

În funcţie de noile cadre teritorial-administrative, Clistene trece la restructurarea instituţiilor politice, adică a organelor de guvernământ. Corpul consultativ - *Bule* - era acum constituit din 500 de membri în loc de 400, după următorul criteriu:[2] fiecare trib trimitea în Consiliu 50 de reprezentanţi care proveneau din demos-urile incluse în tribul respectiv. Sistemul era, totodată, şi electiv şi reprezentativ. Persoanele care reprezentau demos-urile în Adunare erau selectate cu grijă, prin alegeri organizate. Numărul celor aleşi varia după mărimea şi importanţa demo-ului, care îşi trimitea reprezentanţii în Consiliu. Acest organ, al cărui mandat dura un an, întrunea, aşadar, reprezentanţii din fiecare regiune a Aticii şi era considerat drept autoritate supremă în stat. În ierarhia administrativă, arhonţii, zece la număr (unul din fiecare trib), au la sfârşitul secolului al VI-lea un rol din ce în ce mai şters;[3] prerogativele lor se limitează îndeosebi la funcţii religioase şi judiciare, adică procese civile. Răspunderea conducerii operaţiilor militare, în caz de război, revine acum strategilor (*strategoi*), tot în

[2] Adelina Piatovschi, ***O istorie a Greciei antice***, Bucureşti, Editura Albatros, 1988, p. 121.

[3] ***Ibidem***, p. 122.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

număr de zece, însă propuşi şi aleşi de *Ecclesia*. De asemenea, arhonţii şi strategii aveau dreptul de a desemna pe cetăţenii bogaţi datori să suporte pe cheltuiala lor manifestările publice şi serbările care erau deosebit de costisitoare. Cât despre cetăţeni, aceştia puteau oricând să facă parte din *Bule*, ţinându-se seama de meritele lor personale. Odată acceptat în *Bule*, cetăţeanul deţinea o funcţie în una din Comisiile din cadrul acestuia. De menţionat faptul că, tot conform tradiţiei, i se atribuie lui Clistene şi instituirea *ostracismului*, adică, mecanismul politic democratic prin care i se permitea *Ecclesiei* să elimine anual pentru un răstimp de zece ani orice cetăţean considerat că aduce prejudicii ordinii constituţionale.[4]

Condiţia esenţială a democraţiei ateniene era reprezentată de imperiul maritim.[5] Însă, deşi democraţia atenianã era o democraţie sclavagistă, întemeiată pe exploatarea aliaţilor, ea a elaborat şi a aplicat pentru întâia oară principiile ce stau la baza organizării lumii moderne: *egalitatea în faţa legilor, raportul corect dintre îndatoririle statului şi cele ale cetăţeanului,* precum *şi asistenţa publică*.

Alcmeonidul Pericle se impune folosindu-se cu abilitate de reformele clisteniene şi reuşeşte să domine un secol care îi poartă pe bună dreptate numele. Suprema sa glorie constă în faptul că a condus Atena mai bine de trei decenii - ales strateg în 462, a fost reales în fiecare an până în 429 - deţinând o putere la fel de mare ca, odinioară, tiranul Pisistrate, dar nedepăşind niciodată limitele legalităţii.

În fapt, regimul lui Pericle nu este în multe privinţe foarte diferit de o tiranie. Esenţial rămâne faptul că, prin perfecţionarea angrenajelor democratice, Pericle a consolidat definitiv democraţia atenianã, iar prin interesarea tuturor membrilor corpului civic în administraţia statului, a reuşit să atenueze tensiunea socială în clasa civică.[6] Pentru el, democraţia însemna egalitatea tuturor în faţa legii, dar şi posibilitatea ca toţi cetăţenii să ducă o viaţă decentă. Echilibrul instaurat de el se întemeia pe concordanţa de

[4] Adrian Husar, ***op. cit.***, p. 79.
[5] ***Ibidem***, p. 80.
[6] ***Ibidem***, p. 91.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

interese dintre demos-ul urban şi demos-ul rural. A conceput un vast program edilitar ce avea menirea, deopotrivă, să ocupe mâna de lucru şi să împodobească oraşul cu somptuoase edificii publice.

Pericle, după cum este prezentat în opera lui Tucidide,[7] prefera forma de guvernământ ce se numea „*puterea poporului*," „*guvernământul poporului*" şi acest lucru deoarece „*guvernarea*" nu se face pentru câţiva, ci pentru mulţi. În faţa legii, toţi cetăţenii, săraci sau bogaţi, erau egali, iar reputaţia fiecăruia se stabilea nu după categoria socială căreia îi aparţinea, ci după serviciile pe care le aducea comunităţii, iar săracii nu erau împiedicaţi de la conducerea treburilor obşteşti fiindcă deţineau acea condiţie socială. Cetăţenii trebuiau să respecte atât legile scrise şi organele de stat, care aveau ca scop să intervină în viaţa celor nedreptăţiţi, cât şi legile nescrise.

Avem, prin intermediul lui Tucidide,[8] o schiţă ce exemplifică eficient personalitatea lui Pericle, dar şi societatea ateniană la acel moment: (1) „*avem o constituţie care nu imită legile vecinilor, ci mai degrabă noi înşine suntem un exemplu, fără să imităm pe alţi. În privinţa numelui - din pricină că este condusă nu de câţiva, ci de mai mulţi cetăţeni - s-a numit democraţie, şi, după lege, toţi sunt egali în privinţa intereselor particulare; cât despre influenţa politică, fiecare este preferat, după cum se distinge prin cave, şi nu după categoria socială ci mai mult după virtute, iar dacă este sărac, dar poate să facă vreun lucru bun pentru cetate, nu este împiedicat pentru că n-are vază. (2) În raporturile cu comunitatea şi în privinţa suspiciunii reciproce în activitatea zilnică ne manifestăm liberi activitatea, fără să prevedem (prin legi) acţiuni supărătoare, care nu comportă o pedeapsă, sau sunt de nesuferit pentru alţii. Ne facem, fără să ne supărăm, interesele particulare, nu călcăm legile, când chibzuim treburile publice, mai ales din respect pentru legi, dând ascultare şi oamenilor care sunt, în orice împrejurare, la conducere, şi legilor, atât acelora care sunt promulgate, spre a veni în ajutorul oamenilor păgubiţi, şi legilor care, deşi nu sunt scrise comportă totuşi un respect unanim consimţit*."

O schimbare de substanţă a fost adusă de Pericle în ceea ce priveşte Areopagul: dacă, înainte membrii Areopagului se trăgeau la sorţi numai din

[7] Tucidide, ***Războiul peloponesiac***, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 63.

[8] ***Ibidem***, (II, 37, 1) p. 256-270.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

primele două clase censitare ale cetăţenilor, aceştia fiind inamovibili, nu puteau fi traşi la răspundere de actele lor politice şi se prezentau ca supraveghetori ai ordinii publice şi păzitori ai legilor, iar Areopagul avea ultimul cuvânt în procesele de crimă şi mari delicte şi, în materie legislativă, putea să opună un fel de *veto* legilor votate în *Ecclesia*, pronunţa arestări fără drept de apel şi controla toate actele înalţilor funcţionari; prin reformele lui Pericle se luau patru puteri esenţiale Areopagului. Cele patru puteri luate Areopagului erau: dreptul de vot şi de control al constituţiei, toate atribuţiile administrative, cea mai mare parte dintre atribuţiile judiciare şi privilegiile în materie de ordine şi educaţie. I se lăsau în competenţă numai jurisdicţia crimelor religioase şi administraţia bunurilor sacre.[9]

Sfatul Celor Cinci Sute era însărcinat prin noul decret să supravegheze respectarea legilor, să controleze activitatea înalţilor funcţionari, în special a celor care mânuiau banul public, să primească petiţiile cetăţenilor care reclamau abuzurile organelor publice, să aplice amenzi cu arestarea vinovaţilor şi, în unele cazuri, chiar să condamne la moarte.

Apariţia la Atena a celei mai vechi forme de conducere democratică a avut o deosebită semnificaţie pentru lumea antică, cât şi pentru lumea modernă. Triumful democraţiei ateniene din anul 462 a.Chr. era rezultatul maturizării a doi factori importanţi: în interior, evoluţia treptată a societăţii spre acest stadiu politic, iar în exterior, consolidarea puterii maritime a Atenei. Pericle arăta o deosebită admiraţie pentru sistemul democratic din Atena, garanţie a demnităţii umane şi a armoniei sociale prin înaltele sale principii: *isonomia*, *isegoria*, *elentheria* şi *philanthropia*. Aceşti termeni însemnau: egalitatea în faţa legii, dreptul de a lua cuvântul, libertatea şi fraternitatea. Dar, acest sistem de guvernare trebuia, prin măsurile sale, să se răsfrângă asupra tuturor cetăţenilor, cât şi asupra cetăţii. În opera lui Tucidide se prezintă concepţia lui Pericle asupra cetăţii:[10] „(2) *Eu socotesc că o cetate aduce mai multe foloase fiecărui cetăţean în parte dacă ea, în întregul ei prosperă, decât dacă fiecare individ în parte o duce mai bine, dar acum cetatea este în nesiguranţă.* (3) *Într-*

[9] Dumitru Tudor, ***Pericles***, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, p. 87-91.
[10] Tucidide, ***op. cit.,*** (II, 60, 2) p. 270.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

adevăr, un om care se simte mulţumit numai în ceea ce-l priveşte pe el, dacă patria este distrusă se prăbuşeşte şi el o dată cu ea, dar dacă o duce greu într-o cetate fericită, se salvează cu mult mai uşor. (4) *O cetate este în stare să suporte nenorocirile particulare ale oricărui cetăţean, dar fiecare cetăţean nu poate să le suporte pe ale ei*."

Libertatea şi egalitatea între cetăţeni se garantau tot prin legi;[11] cetăţeanul nu putea fi redus la sclavie, se considera responsabil direct de cuvântul şi de propunerile sale din adunările publice. Din corpul cetăţenilor participau la viaţa politică numai bărbaţii trecuţi de 20 de ani, iar femeile erau excluse de la aceste adunări.

După ce Pericle a dat numele acestui sistem de guvernare democraţie, a şi trecut la aplicarea practică a celor trei principii pe care se întemeiază democraţia ateniană, adică egalitatea, libertatea şi participarea la putere, fără, însă, să se omită limitele acestor principii, egalitatea cedând locul meritului, libertatea, disciplinei şi participarea la putere, respectului pentru competenţă.[12] Pericle evocă în primul rând egalitatea, principiul fundamental al democraţiei, aşa cum era deja cel al *isonomiei*, abandonând punctul de vedere general al guvernării pentru a trece la drepturile individuale. El afirma că în domeniul judiciar legile asigurau egalitatea tuturor şi, deci, nu favorizează nici majoritatea, dar nici pe un număr mic de oameni. Nu era nevoie să se insiste asupra acestui lucru deoarece această egalitate era asigurată de caracterul general al legii.

Fără îndoială însă, una din problemele ridicate a fost aceea a punerii în aplicare a prevederilor legale; după epoca lui Pericle, şi mai ales în secolul al IV-lea, moderaţii se plângeau de parţialitatea tribunalelor care, fiind formate din săraci, ca urmare a *misthophoriei*, aveau tendinţa de a-i nedreptăţi pe cei bogaţi. Există însă ceva şi mai grav: dacă în domeniul civil se presupunea că egalitatea este respectată, în domeniul politic, Pericle însuşi introducea restricţii amintind de rolul meritelor. El răspundea astfel implicit unor critici aduse democraţiei, acuzată că trata în acelaşi chip pe cel priceput şi pe cel

[11] Tudor, ***op. cit.***, p. 150.

[12] Edmond Levy, ***Grecia în secolul al V-lea***, Bucureşti, Editura Universitas, 1998, p. 205.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

nepriceput, ceea ce era nedrept din punct de vedere al egalităţii geometrice (sau proporţionale) şi dăunător pentru cetate. Alegerea celui mai bun nu era posibilă decât înlocuind tragerea la sorţi - care era procedeul obişnuit de desemnare a magistraţilor atenieni - cu alegerile, care pentru antici însemnau un procedeu aristocratic, dat fiind faptul că avea loc o selecţie. Or, tocmai prin aceste alegeri se făcea desemnarea în importanta funcţie de strateg, de care profitase la fel de bine şi Pericle ca şi Cimon înaintea lui, şi care pare să fi constituit elementul aristocratic al construcţiei ateniene.

Pericle preciza, totuşi, că aristocratic nu însemna oligarhic. Conservatorii confundau în mod intenţionat meritul şi apartenenţa socială determinată de origine şi de bogăţie opunându-i pe „*oamenii de bine*" (*chrestoi*) „*oamenilor de nimic*" (*ponerοi*).[13] Or, Pericle refuza această confuzie: apartenenţa la o categorie socială, fără a fi neglijabilă, vine după meritul individual – *arete* - şi mai ales că sărăcia şi lipsa de renume, ceea ce combină cele două elemente ale apartenenţei sociale, nu împiedica pe nimeni să aducă servicii cetăţii. După ce a arătat că democraţia putea fi aristocratică fără să fie oligarhică, Pericle a răsturnat argumentaţia tradiţională care se găseşte la Socrate: democraţia nu înseamnă guvernarea primului venit, deci a incapabililor, ci ea reprezintă guvernarea de către cei mai buni, aleşi din întreg corpul civic; şi, făcând apel la toate capacităţile, ea constituie astfel o veritabilă aristocraţie.

Al doilea principiu evocat este libertatea, care însumează totodată: libertatea politică şi libertatea moravurilor. Pericle a insistat asupra libertăţii politice, care pare să vină de la sine în democraţie: nu există democraţie dacă cetăţenii nu se pot exprima liber în Adunare, iar *isegoria* a fost considerată dintotdeauna un principiu esenţial al acestui regim. Mai mult însă, această liberate de expresie se exercita în teatru, iar comedia antică nu cruţa nici oamenii, nici instituţiile şi nici politica cetăţii, chiar şi în perioada războiului.

Fără îndoială comicilor le-a fost interzis timp de trei ani să lanseze atacuri nominale, iar dreptul la opoziţie era limitat prin ostracismul adversarilor politici, ca de exemplu ostracizarea lui Tucidide.

[13] ***Ibidem***, p. 206.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)

Asupra libertăţii moravurilor, Pericle a insistat mai mult, întrucât în acest domeniu era criticată democraţia. Imediat însă după evocarea libertăţii fără limite în domeniul privat, Pericle revenea la domeniul public şi atrăgea atenţia că libertatea nu însemna anarhie, ci împăcarea cu respectul legilor şi al magistraţilor. De fapt, respectul faţă de legi era - şi este în continuare - indispensabil bunei funcţionări a regimului. Totuşi, dacă poporul dorea să se dedea exceselor, nu prea existau modalităţi de a menţine acest respect.

Democraţia pericleană a fost una condusă de Pericle însuşi, după cum sublinia Tucidide, şi o democraţie moderată, prin care se lăsa un loc de cinste „elitelor" tradiţionale.

BDD-A30286 © 2012 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:52 UTC)